

Original scientific paper
UDC 92 / 61 / 93 / 497.1

Romeo VISKOVIĆ, Snježana JELAČA i Mislav RADOŠ

Služba za zaštitu usta i zuba Medicinskog centra, Zadar

ŽIVOT I DJELO

DR MIHOVILA-MIHA MILKOVIĆA

(11. V 1823 – 15. II 1878)

Uvod

Kao glavni grad pokrajine Dalmacije Zadar je bio središte upravne i vojne vlasti¹ od 1409. do 1797. god. pod Mletačkom Republikom, koju je predstavljao generalni providur. Kampoformijskim mirom Dalmacija je pripala Austriji, pod čijom je okupacijom bila do kraja I svjetskog rata. Do 1850. god. u Zadru je Zemaljska vlada sa civilnim i vojnim guvernerom, a poslije centralnu vlast predstavlja Namjesništvo i Namjesnik.^{2,3} Za vrijeme perioda francuske okupacije (1805-1814) izvršna vlast je u rukama providura, odnosno intendanta. Politika Austrije do 1860. god. bila je apsolutistička. Iako se i poslije održao centralizam, bila se javila težnja za zajedništvom Dalmacije s Hrvatskom. To je vrijeme ogorčene borbe Stranke narodnjaka (pristaša sjedinjenja) okupljenih oko *Narodnog lista* i Stranke autonomaša (pristaša samostalnosti) s glasilom *Il Dalmata*.

U vremenu od 1847. do 1878. god., što je razdoblje koje obuhvaća ovaj rad, Dalmacija je bila podijeljena na četiri okružja: zadarsko, splitsko, dubrovačko i kotorsko. Zadarsko okružje imalo je sedam distrikata: zadarski, šibenski, kninski, drniški, skradinski, obrovački i paški.^{2,4,5,6} Stanovnika u Dalmaciji bilo je oko 450 000, u zadarskom distriktu do 50 000, a u gradu Zadru oko 8 000.^{2,7,8,9,10,11} Pokrajina Dalmacija bila je seljačka zemlja, uglavnom ratarska i stočarska, sa seljakom koji je bio slobodan, ali ekonomski podređen i zavisin.^{2,10}

Funkciju liječnika protomedika, zdravstvenog savjetnika mletačkog generalnog providura, u prvo vrijeme zadržala je i Austrija. Dužnost protomedika poslije 1860. god. prelazi u nadležnost sanitarnog referenta pri Zemaljskom odboru Sabora u Zadru i od tada se naziva zdravstvenim pokrajinskim izvjestiteljem.^{2,12,13} Zdravstveno vijeće Dalmacije u Zadru broji sedam članova i upravlja javnim zdravstvom pokrajine: četvoricu bira Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beču, dvojicu Zemaljski odbor Sabora u Zadru, a pokrajinski zdravstveni izvjestitelj je član po funkciji.^{12,14} Zdravstveni pokrajinski izvjestitelj birao se među najučenicijim i najuglednijim liječnicima

Dalmacije, a brinuo se za poboljšanje higijenskih uvjeta, suzbijanje epidemija i nadriječništva te nadgledao ispravnost rada svih zdravstvenih radnika u pokrajini.¹²

Dalmatinci su medicinu uglavnom studirali u Italiji (Padova, Pavija, Bolonja) zbog geografske blizine, političkih prilika, poznavanja jezika, velikog znanstvenog ugleda ili jednostavno prema ustaljenoj tradiciji.^{15 16 17} Neko vrijeme doktorat medicine (u Padovi od 1820. do 1856. god.) mogao se steći na temelju obranjene inauguralne disertacije, koja se javno branila uz obavezu da se tiska.¹⁵

Biografski podaci

O mjestu rođenja Mihovila Milkovića bilo je više različitih postavki. Gavrilović¹⁸ i Grmek¹⁹ smatraju da je to Dubrovnik, a Škarica²⁰ Šibenik. Dr Milković smatrao se Dubrovčaninom, jer, kako sam navodi, "mnoge godine" živio je u tom gradu.²¹ U naslovu njegove inauguralne disertacije stoji: M.Milković "Di Ragusa".²² Proslave Sv. Vlaha u Zadru slavio je kao Dubrovčanin.²³ Kada je umro, sugrađani su mu na osmrtnici također stavili "Dubrovčanin".²⁴

M.Milković rodio se 11. V 1823. god. u Kotoru^{25 26} od oca Matije (Mattea) Milkovića i majke kontese Julije Burović-Zmajević. Otac mu je bio činovnik političko-sudskog pretorijata druge klase. Službovao je u Kotoru²⁷, Zadru²⁸, Slanom²⁹, Dubrovniku³⁰ i Hvaru³¹. Umro je 15. II 1878. god u Hvaru.³² Svoga oca Mihovila opisuje kao čovjeka kulturnog, velikih sposobnosti i aktivnosti, nadasve poštenog, koji je cijeli svoj radni staž proveo u preturi Dalmacije.²¹ Djed po ocu, Mihajlo (Michaele) Milković, iz Dubrovnika je, carinski kontrolor.²⁷ Majka mu je iz plemićke porodice Burović-Zmajević^{28 29 33 34 35}, koja je dala mnoge uglednike u Perastu i Kotoru. Najpoznatiji su nadbiskup barski Andrija Zmajević (+1694), ruski admiral Petra Velikog Matija Zmajević (+1735) i nadbiskup zadarski D.D. Vincento Zmajević (Perast 1670 - Zadar 1745), utemeljitelj zadarskog Sjemeništa.^{35 36} Djed po majci, plemić kavaljer Stanislav Burović, bio je komesar okružja u Kotoru i Zadru.^{27 34 37} O dobrom imovinskom stanju sig. Mattea Milkovića, "Attuaria della pretura", i sig. Stanislava cav. Burovića, "Commisaria di circolo", možemo donekle prosuivati prema dobrovoljnim priložima od 22. VII 1822. god.³⁷

Mihovil je kršten 19. V 1823. god. u župnoj crkvi Sv. Trifuna Mučenika u Kotoru²⁵ imenima *Michaele*, *Petar*, *Melkior* i *Vinko*. Osim prvokrštenog imena *Michaele*, iako rjeđe, bio je, spominjan i kao *Mihailo*¹⁸, *Mihajlo*^{24 38}, *Mihail*³⁹ i *Miho*⁴⁰. Milković je sve službene dopise pisane italijanskim i njemačkim jezikom potpisivao sa *Michaele*, a dopise pisane našim jezikom sa *Miho*.^{41 45} Mi ćemo ga zvati *Mihovil*.

Osnovnu školu završio je u Kotoru, a gimnaziju u Dubrovniku.²¹ Već 1833. god. Matteo Milković upućuje molbu sina Mihovila za kurs gramatike Gimnaziji u Dubrovniku.⁴⁶ Uz molbu komisiji prilaže rezultate III razreda osnovne škole, koji su ocijenjeni briljantnima. Komisija ocjenjuje pismeni rad Mihovila kao zreo rad, a njega svrstava u intelektualno vrlo razvijeno dijete. Mladi Mihovil bio je uz to i dobre fizičke kondicije. Komisija smatra da je sposoban za gimnaziju, iako nema još navršenih 10 godina.⁴⁷

Kao i većina Dalmatinaca, studij medicine upisuje u Italiji u Padovi, koji završava 10. VIII 1847. god. Doktorat medicine stekao je na temelju obranjene inauguralne disertacije "Brevi cenni sulla patologia e terapia dei denti" (Kratka rasprava o patologiji i terapiji oboljenja zubi)^{13 15 18 48 49 50 51}. Do 1. IV 1848. god. radi kao privatni liječnik na Hvaru.^{16 33} Od IV 1848. do V 1849. god. obavlja praksu iz kirurgije u Dubrovniku. Istu praksu obavlja i u Veneciji od XII 1849. do kraja IV

1850. god. U međuvremenu, 21. IV 1849. god. u Padovi polaže ispit za liječnika kirurga i ginekologa.^{48 52} Od IV 1850. do VI 1954. god. služi kao liječnik kirurg okruga u općini Mareno, distrikta Conegliano, a 1855. i 1856. god. službuje u istoj funkciji u mjestu Oderzo, općine Motta, distrikta Treviso.^{21 52}

BREVI CENNI
SULLA
PATOLOGIA E TERAPIA DEI DENTI
DISSERTAZIONE INAUGURALE
PUBBLICATA
pel conseguimento della laurea in medicina
DA NICHELE MILCOVICH
DI RAGUSA

PADOVA
TIPOGRAFIA CRESCINI
1847

Slika br. 1. Inauguralna disertacija dr Mihovila-Miha Milkovića

26. III 1855. god. raspisan je natječaj za mjesto liječnika kirurga Bolnice u Zadru. Na raspisani natječaj javljaju se četiri kandidata: dr Milković, dr Borzatti, dr Bolinni i dr Plančić. Uz ostale stručne dokumente dr Milković ističe da je jezik njegova kraja ilirski, a prilaže potvrdu o poznavanju talijanskoga i njemačkoga. Zadarski okružni kapetan Zanchi, preko Komunalnog vijeća, preporuča Dalmatinskom namjesniku da izabere Milkovića, jer je dr Milković "već u osam godina rada u potpunosti zadovoljio, pokazao svoje sposobnosti i veliko znanje u medicini, strasnu zainteresiranost za nauku, a posao je obavljao sa ljubavlju i požrtvovanošću".⁵² Po-

slije duge procedure od početka natječaja, 9. IX 1856. god. aktom br. 12 943⁵² Ministarstvo imenuje dr Milkovića liječnikom kirurgom u Bolnici u Zadru, sa godišnjom plaćom od 500 fiorina. Dr Milković prihvaća radno mjesto 31. XII 1856. god.⁵³ Nedugo zatim, postaje prvi liječnik (primarijus) i vidar bolnice¹⁴, a 1859. god. i privremeni direktor bolnice.⁵⁴ Odlaskom dr Cesara Pellegrini-Daniellija, direktora bolnice, u penziju^{12 14}, carskom odlukom od 20. XII 1860. god. imenovan je za direktora bolnice.^{4 12 14 15 19 55 56} Zakletvu za direktora položio je 24. I 1861. god.⁵⁷ God. 1863. aspirira na mjesto pokrajinskog zdravstvenog izvjestitelja u Bellunu u Italiji, ali ne uspjeva.⁵⁸ Članom Pokrajinskog zdravstvenog vijeća za Dalmaciju postaje 1866. god.⁵⁹ Kada je dr Nicole Pinelli napustio dužnost pokrajinskog zdravstvenog izvjestitelja, nominira se za tu visoku funkciju.⁶⁰ Krajem 1870. god. kraljevski namjesnik za Dalmaciju barun Gabrijel Rodić⁶¹, unatoč velikom protivljenju autonomnaša u *Il Dalmati*, predlaže dr Milkovića, zbog velikih organizatorskih sposobnosti, za pokrajinskog zdravstvenog izvjestitelja. Toj preporuci pridružuje se i predsjednik Odbora zemaljskih časti Ljubiša, koji ističe velike stručne vrline dr Milkovića, smatrajući da na takvo mjesto treba nominirati "domaće sinove".⁶² Dekretom Nj. C. i K. Ap. Veličanstva od 15. VI 1871. god.⁶³ postavljen je za "namisničkog vičnika Drugoga razreda i zdravstvenog pokrajinskog izvjestitelja kod Namisništva Dalmacije"^{4 12 14 15 16 19 55}, te na toj dužnosti ostaje sve do smrti 1878. god. Kao zdravstveni pokrajinski izvjestitelj po službenoj dužnosti bio je i direktor Primaljske škole u Zadru.^{12 14 15 16 55}

Slika br. 2. Dr Mihovil-Miho Milković

Stanovao je preko dvadeset godina u kući Cantu na drugom katu u Calle San. Grisogono br. 193 u Zadru, poslije Calussi (danas Sarajevska ulica).^{26 64} Dr M. Milković bio je oženjen Gisueppinom plemenitom Ponte, a imao je sina Radovana.⁶⁴ Umro je 12. IX 1878. u 55. godini života od meningitisa^{26 38 64 65 66}, a sahranjen 14. IX 1878. god.^{24 26 65} na Gradskom groblju u Zadru. Grobnica br. 36 (sekcija A, campo 7) bila je sačuvana sve do 1976. god., kada je nacionalizirana i srušena, a na njenom mjestu sagrađena nova.⁶⁷

Medicinski doprinos

Pregled doprinosa medicinskoj struci Dalmacije i Hrvatske dr M. Milkovića započet ćemo njegovom inauguralnom disertacijom koju je obranio na Sveučilištu u Padovi 1847. god. Disertacija je pisana talijanskim jezikom, sadrži 54. stranice, a tiskana je kod Tipografije Crescini.⁵⁰ O sadržaju disertacije pisano je već u dva navrata, te ćemo ga samo kratko naznačiti.^{13 18} Autor je sadržaj disertacije podijelio na tri dijela. U prvom opisuje fizičke promjene na zubima, a u drugom dijelu bolesti samih zubi. Posebno poglavlje su upute o općoj higijeni zubi, postupci ČZK, plombranja, replantacije i vađenja zubi, te poseban opis poluga, kliješta i kliješta specijalne izrade.⁵⁰

Mišljenja o stručnoj vrijednosti inauguralnih disertacija pisanih u to vrijeme su u principu nepovoljna. Grmek⁴ i Kordić¹⁶ ocjenjuju da većina inauguralnih disertacija nema neke veće znanstvene vrijednosti, nego su obični kompilati. Nasuprot tome Grmek^{15 17} disertaciju ubraja među 15 najboljih od 365 koje je uspio pronaći. S obzirom na njenu sadržinu, on je svrstava u prosjek ondašnje evropske medicinske literature. Gavrilović¹⁸ Milkovićeve postavke smatra zanimljivima i sa aspekta današnje stomatologije, a Kordić¹⁶ da su to autorova saznanja o širenju i potrebi liječenja zubnih bolesti za vrijeme studija u Padovi.

Dr Paolo Fario, liječnik okulist iz Venecije, 1861. god. dolazi u Zadar i uz pomoć dr Milkovića operira više pacijenata od katarakte.^{68 69} Dr Fario cijeni Milkovićeve novatorske težnje, temeljno poznavanje medicine i rijetku uglađenost u ponašanju i žali što te vrline ne može više iskoristiti u sredini u kojoj radi. Uspiješna suradnja dr Milkovića i dr Faria nastavlja se i slijedeće godine.⁷⁰

Škarica tvrdi da je zdravstveni pokrajinski izvjestitelj predsjedavao Pokrajinskom zdravstvenom vijeću po funkciji.¹² Predsjednik i podpredsjednik vijeća birani su ravnopravno između svih sedam članova vijeća. To potvrđuje izbor dr Frane Danila za predsjednika i dr Milkovića za podpredsjednika Pokrajinskog zdravstvenog vijeća kod Namjesnika za Dalmaciju baruna Gabrijela Rodića. Izbor je objavljen u *Objavitelju Dalmatinskom* od 7. XI 1871. god.

Članom Pokrajinskog zdravstvenog vijeća ("likarskog stalnoga Pouzdaništva kod onoga Namisništva") dr Milković postaje već 1866. god., u vrijeme kada je bio direktor bolnice.^{59 71} U vrijeme kada je dr Milković bio pokrajinski zdravstveni izvjestitelj, Pokrajinsko zdravstveno vijeće dosta dugo bilo je u sastavu: predsjednik dr F. Danilo – liječnik i profesor gimnazije, podpredsjednik dr M. Milković – pokrajinski zdravstveni izvjestitelj, dr I. Šmid – lokalni liječnik, dr D. Marochia – profesor primaljstva, dr G. Ivaniš – liječnik savjetnik, dr P. Grabovac – direktor bolnice i dr V. Ergovac – prvi liječnik bolnice.^{55 72 73} Kao član Pokrajinskog zdravstvenog vijeća Milković se zalagao za primjenu statistike u znanstveno-istraživačkom radu.⁷⁴ Nadalje, zalaže se za povećanje broja regionalnih liječnika u Dalmaciji, više nego što je predviđeno zakonom od 30. IV 1870. god. To obrazlaže povećanim potrebama i specifičnim uvjetima življenja u pokrajini. Predlaže da se imenuje 22 liječnika umjesto dosadašnjih 12, što je 1874. god. i provedeno.^{14 75}

Ukazom cara Franca I od 31. X 1820. god. dozvoljeno je da se u Zadru utemelji "teorično pratično" učilište iz primaljstva (babičja)⁷⁶, što je ostvareno početkom X 1821. god.²⁰ Grmek⁴, Jelić¹⁴ i Škarica²⁰ ukazuju da je zdravstveni pokrajinski izvjestitelj po službenoj dužnosti bio ravnatelj Primaljske škole. Na "iskušenjima" (praksi), koja su bila svakih 6 mjeseci, prisutan je bio okružni liječnik ili direktor bolnice. Tako na "iskušenjima" 21. i 26. X 1863. god. susrećemo dr Milkovića, direktora bolnice.²⁰

Milković je postao ravnatelj Primaljske škole 1871. god. kada je postao pokrajinski zdravstveni izvjestitelj, a ne 1872, kako navodi Škarica,^{77 78} ni 1875. god., kako piše Kordić.¹⁶ Na prijedlog dr Milkovića 1974. god. mijenja se zakletva za primalje, koja je sada mnogo kraća i jednostavnija.²⁰ *Narodni list*, br 64 od 10. VIII 1972. god., piše da, "iako je prof. dr Ante Kuzmanić davno napisao knjigu o primaljstvu na hrvatskom jeziku, nije se štampala, radi velikih troškova štampanja. Sada se stvar preporuča vrsnom sadašnjem glavnom liječniku dr M.Milkoviću" ... Poslije dvije godine¹¹, uz veliko zalaganje dr Milkovića, tiskana je stručna publikacija prof. dr A.Kuzmanića *60 učenja primaljstva za primalje*, jedna od prvih knjiga te vrste u našim krajevima.

Dr Milković kao pokrajinski zdravstveni izvjestitelj dosta je vremena posvetio problemu sifilisa. On smatra da je sifilis (škrljevo, saradža), koji uzrokuje virus, bolest sasvim drugačija od ostalih. Dolazi iz trgovačkih središta u vezi sa strancima i prostitucijom, a odatle se prenosi na seosko stanovništvo, gdje se i najduže zadržava. Po Milkoviću različita klinička slika sifilisa ovisi o ishranjenosti stanovništva. Posebno upozorava na način širenja sifilisa, predlaže zdravstveno prosvjeđivanje, zalaže se za reorganizaciju sanitarne administracije, za izgradnju općinskih bolnica i domova za oporavak bolesnika, a kao primjer zdravstvenog uređenja i zakonodavstva navodi Englesku.⁷⁹ Statistički dokazuje da se od 1868. do 1872. god. broj oboljelih od sifilisa naglo povećava. Predlaže osnivanje provizornih bolnica za oboljele od sifilisa u najugroženijim područjima.⁸⁰ Sugerira tri mogućnosti liječenja: kućno, bolničko i bolničko provizorno, uz obavezno povećanje broja liječnika. Smatra da se sifilističar uz valjanu brigu može oporaviti za 6 tjedana. Neimaština podržava sifilis, te se on mora, zbog toga, dugo liječiti i često bez rezultata.⁸¹ Dr Milković smatra da država treba snositi sve troškove za oboljele od sifilisa. Općinsku administraciju obavezuje da na vrijeme otkriva bolesnike, jer inače mjere zaštite nemaju mnogo smisla.⁸²

Osim sifilisa dr Milković je dosta vremena posvetio i koleri. U izvještaju Namjesništvu^{82 83} poziva Zdravstveni savjet na suradnju radi upoznavanja stanovništva s uzrocima i posljedicama od kolere. Na 3. sjednici Provincijskog zdravstvenog vijeća, održanoj 2. X 1873. god. u Zadru, uz prisustvo Namjesnika,^{84 85} dr Milković je podneo izvještaj o zdravstvenom stanju u provinciji, vezanog uz pojavu kolere. Na istoj sjednici donesena je i odluka da se radi lošeg zdravstvenog stanja u susjednim regijama zabrane jesenski manevri Dalmatinske brigade. Sljedeća sjednica održana je već 9. X 1873. god.⁸⁶, na kojoj dr Milković izvještava o rezultatu inspekcije zgrade za karantenu na Puntamici, iznijevši mišljenje da je zgrada nedovoljna za potrebe kontamacije, a pogotovo za odvajanje oboljelih od kolere i onih na koje se tek sumnja. Smatra da je Zadru potreba još jedna takva ustanova, koja bi bila pomoćna i bila bi smještena na Belafuži na imanju Grünwald.

Pokrajina Dalmacija bila je izrazito poljoprivredna. Nedovoljno kvalitetno zemljište i kronični nedostatak vode bili su osnovni uzrok što se ljetina brzo trošila. Iako je stanje krajnje oskudice bilo manje-više stalno, razdoblja velike gladi i kao posljedica toga umiranje, poistovjećivalo se sa pojavom većih elementarnih nepogoda. Seosko stanovništvo, koje je inače živjelo veoma oskudno u takvim situacijama, da bi preživjelo, bilo je prisiljeno hraniti se raznim travama, korijenjem, pa i korom od stabala.⁸⁷ Da ne bi dolazilo do tragičnih posljedica, država je u takvim kriznim situacijama pružala pomoć. Peričić⁸⁷ navodi "Dvorsku oskudičnu komisiju za Dalmaciju" u Beč, "Pokrajinsku oskudičnu zakladu" u Zadru, te "Komisiju za sprječavanje bijede u pokrajini" i "Komisiju javne dobrotvornosti" sa sjedištem u Zadru. Austrij-

ska vlada je od 1829. got. protomediku, a kasnije i zdravstvenom pokrajinskom izvjestitelju, stavila u dužnost da istražuje uzroke i posljedice gladi u pokrajini.⁸⁷

Izrazito sušne bile su 1871. i 1872. god. u čitavoj Dalmaciji, a posebno u selu Marini (Bossoglini) kod Trogira, kada je i umrlo nekoliko stanovnika sela. Selo Marina nalazilo se u Primorsko-otočkom dijelu trogirskoga općine, s mnogo raštrkanih zaseoka.^{88 89} Krajem 1871. god.⁹⁰ općinska administracija Trogira obraća se zahtjevom Vijeću i Namjesništvu za pomoć zbog velike neimaštine. *Il Dalmata* u broju 36. 1872. god. donosi zakonsku potvrdu političkog komesara za Trogir Francesca Krchmayera o smrti tri osobe zbog gladi, a nešto kasnije i osmrtnice Župskog ureda⁹¹ ⁹² U sljedećem broju⁹³ *Il Dalmata* prenosi molbu Vijeću i Namjesništvu u Zadru, da u Trogir uputi 6 000 fiorina pomoći za oko 1 000 izgladnelih u 13 sela općine Trogir, koji su se i prošle godine u sličnim okolnostima jedva spasili od smrti gladi. Isti list⁹³ ⁹⁴ navodi da izgladneli seljaci jedu čičak, kozlac, divlju žutenicu, bodelj, susak, konjski scionjak, smrekove bobiče i peku neku vrstu kruha sa svinjskim lojem, što je opasno po zdravlje. Racetin opisuje⁸⁹, osim već nabrojanih trava i korijenja, i kruh koji se pripremao od korijena zlatoglava, a koji poslije dugotrajne upotrebe izaziva bolesti želuca, krvarenje i svrbež.

Iznenada, 14. IV 1872. god.^{95 96} u Marinu dolaze kapetan distrikta F.Zanchi i zdravstveni pokrajinski izvjestitelj dr M.Milković. Pošto su obišli okolne zaseoke koji su najviše pogođeni glađu, nakon povratka podnose izvještaj Namjesniku barunu G.Rodiću o oskudici i neimaštini u Marini i okolici, gdje je za 3 104 osobe potrebna nužna i hitna pomoć. Prilikom inspekcije pronašli su da je seosko stanovništvo bez sredstava za život i da mu treba pomoći sve do sljedeće žetve. Podnoseći izvještaj o kakvoći divlje trave i korijenja, konstatiraju da su neprijatnog i odvratnog mirisa, siromašne sastojcima neophodnim za ljudsku ishranu, a nakon dužeg konzimiranja mogu biti štetne i opasne za zdravlje ljudi. Zanchi i dr Milković vjeruju da je umrlima uzrok smrti trovanje nakon dugotrajne štetne ishrane travama i korijenjem. Nakon inspekcije Zanchija i dr Milkovića, Marina je dobila novčanu pomoć i teško stanje se pomalo popravilo. Sve što je kasnije pisano o slučaju "Bossogline", a pisano je mnogo i dugo, svelo se na političko prepiranje *Narodnog lista* i *Il Dalmate*, što je još jedan dokaz tadašnje polarizacije snaga u pokrajini.^{97 98}

Pored svojih redovnih dužnosti dr Milković obilazio je bolesnike zatvora,^{99 100} redovno vršio preglede "žena lakog morala",^{99 100 101 102} bio član liječničke komisije za regrutaciju,^{100 102} bio redoviti liječnik Pravoslavnog sjemeništa^{45 103} te nadgledao rad primalja u Bolnici.¹⁰⁰

Društvena djelatnost

Mnogi su liječnici bili angažirani u naprednim društvenim, kulturnim, umjetničkim i sportskim zbivanjima grada Zadra. Takvi su bili Frane Danilo, Vicko Ergovac, Božo Peričić, Frederik Grisogono, Ante Kuzmanić, Konstatin Neumayer-Zunjević i Mihovil Milković.^{4 13 104 105} Još 1948. god. kada se počinje buditi narodni duh, rodila se ideja o osnivanju *Matice dalmatinske*. No, trebalo je dočekati pad apsolutizma i novi ustav carevine, da se ta ideja ostvari. Božidar Petranović, te popovi Ivan Danilov i Ivan Brčić 5. VIII 1861. god. od Beča dobivaju suglasnost za osnivanje društva. Maticu dalmatinsku svečano otvara barun Lazar Mamula u sali Luxardo 27. VII 1862. god. Društvo je deklarirano kao književno, služi se jednako latiničnim i ćiriličnim pismom, a prvenstveno objavljuje narodne knjige i prosvjeđuje

narod. Ima dva odsjeka, književni i novčani, te tri pregledatelja računa. Osim redovnih članova postoje i utemeljitelji društva s većim i redovitijim priložima.^{106 107}

Prvi predsjednik društva je dr Božidar Petranović, a dr Milković je u prvom, književnom odsjeku.^{106 107 108} Prvog dana postojanja društva dr Milković polaže propisanu svotu i stječe pravo na "utemeljitelja društva".¹⁰⁸ U književnom odsjeku je do 1865. god.¹⁰⁹, te ponovno od 1869. do 1871. god.^{110 111} Od 1871. postaje članom novčanog odsjeka, gdje se zadržava do 1874. god.^{19 40 55 112} Od 1874. god. je i pregledatelj računa Matice dalmatinske.⁷² Matica dalmatinska nastoji obilježiti neke važnije povijesne događaje iz prošlosti, te tako 1863. god.¹¹³ osniva odbor (dr Milković, dr Klaić i prof. Sundečić) za proslavu "Tisućnice Svetih apostolih Pukah Slavljanskih Ćirila i Metoda". Dio te proslave održao se u prvostolnoj crkvi, te je u povodu toga događaja postavljen u crkvi i natpis.¹¹⁴ Matica slavi i 300-godišnjicu Nikole Šubića Zrinjskog, koja je održana 16. XII 1866. god.¹⁰⁷

Narodni koledar Matice dalmatinske za 1863. god.¹⁰⁷ prvo je književno dijelo koje je društvo izdalo o svom trošku. Koledar je izlazio redovito svake godine u toku postojanja društva. Za vrijeme Milkovićeve aktivnog sudjelovanja u radu Matice, njegovom zaslugom izdane su 1865. *Narodne pjesme*^{40 107}, 1868. *Ručne knjige*^{40 107}, 1869. *Gorski vijenac*⁹, 1870. *Hrvatski perovoda i Zdravstvo u kući*⁴⁰, 1871. *Radišu bog pomaže i Zdravstvo kuhinje*^{40 115}, 1784. *Pučki mudrac i Tumač*¹⁰, a 1876. god. u *Koledaru*¹¹⁶ tiska zdravstvenu raspravu o zubima Zubi dr Josipa Derenčina.

Statut *Societa filarmonica (Filharmonijskog društva)* odobren je od strane Namjesništva za Dalmaciju 7. VI 1858. god. Društvo je osnovano 24. XII 1858, a svoj prvi javni koncert ima 1. I 1859. god.^{64 117 118} Iako je bilo talijansko, njeni su članovi i na njezinim priredbama nastupaju umjetnici bez obzira na narodnost i politička opredjeljenja.¹¹⁹ Osnovna svrha postojanja društva su priredbe izvođene u različite dobrotvorne svrhe.¹²⁰ Društvo vodi Direkcija, a članstvo se sastoji od počasnih, osnivačkih, izvođačkih članova, amatera i učenika obaju spolova. Društvene prostorije su iznajmljene od Nicole Luxarda, a, osim u Luxardovoj sali, društvo je svoje koncerte izvodilo i u zadarskim kazalištima.^{64 117 118} To su Nobile Teatro (Plemićko kazalište, otvoreno 1783, zatvoreno 1882) i Teatro nuovo (Novo kazalište, otvoreno 1865. god.), kasnije nazvano Teatro Verdi.¹²¹ U Zadru je redovito postojala i glazba stacioniranog puka¹, a od 1871. god. i gradska glazba.¹¹⁹

Prvi put susrećemo dr Milkovića kao pjevača 10. XII 1857. god., kada se u Nobile Teatro izvodila akademija, kao doprinos Vojnim invalidima Dalmacije. Dr Milković u duetu s Anom Markešani pjeva "due Foscari".⁶⁴ Tri dana kasnije održan je koncert amatera u čast povratka namjesnika baruna Lazara Mamule s putovanja po Dalmaciji, a u korist "Dalmatinske nemoćne vojske". Glavni pjevači su Adele Stermić, Ana Markešani, Ivan Pini, dr Simeon Stermić, dr Mihovil Milković i Rikardo Fabrović. Izveli su 14 najzabranijih muzičkih komada na zadovoljstvo slušalaca, a skupili su 300 fiorina.³⁹

Nedugo nakon prvog javnog koncerta Filharmonijskog društva, 30. III 1859. god. održana je muzička akademija u sali Luxardo, uz prisustvo dr Milkovića.¹¹² Prilikom ponovnog otvaranja Nobile Teatro 13. IX 1859. god.^{64 117} održana je akademija društva u korist "Vojnih invalida Dalmacije", kojom je prilikom učestvovalao i orkestar regimente Hess, stacionirane u Zadru od 1855. god. Dr Milković sa A. Stermić izvodi duet iz *Ljubavnog napitka* G. Donizettija, tercet *Talijana u Alžiru* G. Rossinija sa R. Fabrovićem i S. Stermićem, te romansu iz *Trubadura* sa Š. Bijanki i R. Fabrovićem. Koncert je ponovljen 16. IX 1859. god. i tom prilikom Sabalić⁶⁴

zapisuje da su prije nekoliko mjeseci pjevali isti amateri na otvaranju Filharmonijskog društva, a među njima je bio i dr Milković, "zaljubljenik u muziku, jakog glasa, izvrstan bariton, kojeg je školovao u Italiji, gdje je studirao i radio kao liječnik".

12. XII 1860. god.¹²³ na velikoj akademiji društva u finalu opere *Nabucco* sekstet amatera sa učenicima pod ravnanjem maestra Ravasija izveo je fragment "Nesretnik nema kuće". Na istoj akademiji dr Milković izvrsno izvodi i dionicu imperatora Karla V. Kritičar lista *La Voce Dalmatica* izvođače amatere uspoređuje s profesionalcima, uz tvrdnju da je u većim gradovima nego što je Zadar, teško pronaći jednu takvu grupu. Za dr Milkovića kaže da je pjevao sa puno strasti i osjećaja, tako da je uzburkao čitav auditorij. Filharmonijsko društvo je akademijom 31. XII 1860. god.¹²⁴ sa građanima Zadra u veselju ispratilo staru godinu. Dr Milković je u duetu sa dr S. Stermićem otpjevao fragment "Važna tajna" iz opere *Pepeljuga* G. Rossinija, te pobrao izuzetan aplauz uz ponavljanje. Na kraju akademije u velikom finalu amatera, učenika i kora, dr Milković je izvanredno interpretirao "O gospodama ovima sklonima" iz opere *Posljednji dani Sulija* Ferrarija.

Aktivnost Filharmonijskog društva u 1861. god. bila je izuzetno velika. 3. III¹²⁵ održana je akademija na kojoj dr Milković, Š. Bijanki i zborom amatera i učenika, izvodi veličanstvenu ariju "Vidimo ih bdjeti hrabro" iz *Ernanija* Verdija. U tercetu sa dr Stermićem i Lanom Rossi pjeva ariju "Jadne su dane živjeli" iz *Trubadura*. Akademija je završena arijom "Na tvoj mig se klanjam, božanstvena" iz opere *L'Ebrea* Appolonija, koju je dr Milković otpjevao savršeno. U IX i X^{64 126} uz prisustvo dr Milkovića održane su dvije muzičke akademije sa prihodom od 179 fiorina za fond penzionera. Veliki muzički događaj 22. XII 1861. god.¹²⁷ započet je duetom "Koliko je antipatična Vaša figura" iz opere *Chiara* Rosemberga, koji su izvela dva baritona dr Milković i dr Stermić. Slijedi duet dr Milkovića i Bijanki u izvođenju "Kćeri, moj oče" iz Verdijeve *Rigoletta*. Finalnim kvartetom (Milković, Stermić, Pini i Bijanki) "Krv od mene ova sjena traži" iz opere *Machbeth* Verdija uz sudjelovanje učenika i kora, završio je perfektno ovaj ugodni muzički sastanak. Društvo je z XII 1861. god. održalo dvije akademije. U prvoj¹²⁸ Milković, Pini i Bijanki izvode čitav treći čin opere *Maria Rohan i conte Calais* Donizettija, koji nikada do sada od strane amatera nisu interpretirani tako kvalitetno. Tercet (Milković, Stermić, Nebjese) pjeva "Visoki moj lijepi gospodine" iz opere *Pipele* Ferrarija. Druga akademija u XII¹²⁹ bila je kao i prošlogodišnja na ispraćaju stare godine. Večerom je dominirao dr Milković interpretirajući *Silvu* iz *Ernanija*. Kritičar opisuje da je Milković natjerao publiku "da se naježi interpretirajući tako dobro opasnu ljubomoru Silve", što je ova iskazala dugotrajnim aplauzom. On dalje navodi da je ova akademija "formirala jednu čitavu epohu, koja će ostati u analima Filharmonijskog društva, ne samo zahvaljujući upravi i izvođačima, već i samom gradu Zadru u kojem je ljubav prema muzici prastara".

Muzička akademija 5. IV 1862. god.¹³⁰ započinje izvođenjem dr Milkovića arijom "Na tvoj mig se klanjam, božanstvena" iz opere *L'Ebrea*, koju je otpjevao sa pravim osjećajem i uživanjem u ulogu. Na istoj akademiji pjevao je u finalu opere *Mjesečarka* ariju "Ništa od vjenčanja". 20 VI 1862. god.^{64 131 132 133} održana je svečana akademija u Nobile Teatro u čast Francesca Mazzolenija, tenora svjetske reputacije, rodom iz Šibenika. Milković zajedno sa Mazzolenijem sudjeluje u izvedbi arija iz *Ernanija*, *Pipeleta*, *Otella* i *Lucie di Lammermour*.¹³⁴ Na poseban zahtjev publike interpretira finalnu molbu iz opere *Posljednji dani Sulija*. Izvedba Milkovića je tako izvrsna da ga se može "vječno slušati", njegov glas je sa "toliko harmonije" i sa

Slika br. 3. Obavijest o smrti dr M. Milkovića na italijanskom jeziku

strasnim akcentom, a njegov izraz lica koji "kao ogledalo" reflektira punoću svojih osjećaja i tako djeluje magično da "gospodari dušama onih koji ga slušaju". U sali Luxardo održan je 13. IX 1862. god.¹³⁵ muzički sastanak društva, gdje Milković u duetu sa Š. Bijanki pjeva ariju "Osamljeni cvijete na cesti" iz *L'Ebreca*, a sa Fabrovićem arije iz *Machbbeta* i *Ljubavnog eliksira*. Interpretacije su bile kao da se radilo o profesionalcima, a Milković je, pjevao osjećajno, izražajno i skladno, a ono što je osjećao i gestom je pokazivao. U Nobile Teatro 1. X održana je vokalno-instrumentalna akademija u prilog penzioniranih članova glazbe regimente Thuna. Milković je nastupio s arijom zakletve "Miru elitnih". Već treću godinu zaredom Filharmonijsko društvo daje koncert na Staru godinu¹³⁶, a Milković pjeva arije Donizettija.

U 1863. god.^{64,120} zapazili smo četiri nastupa dr Milkovića. 1. i 4. VI nastupa sa pijanistom Antonijem Jory iz Trsta, Lijepe umjetnosti iz Firence, Societom Appolineom iz Venecije i Societom Filarmonicom iz Padove. 6. IX je vokalno-instrumentalna akademija, a 13. IX akademija s orkestrom I.R. Regimente Thun-Hohenstein i orkestrom Militare del I.R. Armata Austriaca, u korist fonda penzionera.

Slika br. 4. Obavijest o smrti dr M. Milkovića na našem jeziku

Na akademijama 1. i 23. IX 1865. god.⁶⁴ također sudjeluje Milković, kao i 1867. god.¹³⁷, kada su održane dvije akademije, jedna u korist invalida Dalmacije, a druga u korist dječjih vrtića.

Velika muzička akademija¹³⁸ održana je 1. V 1870. god. u Teatro Nuovo uz prisustvo Vojnog orkestra nadvojvode Alberta i pukovnika Phetera i "muzički nadarenog" dr Milkovića. 1871. god.^{139,140} susrećemo ga na akademiji u Teatro Nuovo s amaterima, od koje su prihodi dati neskrbljenima.

U 1875. god. ponovno peva dva puta. Na prvoj akademiji^{141,142}, izvedenoj u čast dolaska cara Franje Josipa u Zadar, izvodi arije iz *Rigoletta* i *Machbbetha*. Druga je 25. IX¹⁴³, što je bio 99. muzički susret u 17 godina djelovanja Filharmonijskog društva.

Dr Milković je i sudionik u operi *Afrikanka* Meyerhofera, izvedenoj 1876. god.¹⁴⁴ Iste godine održana je i akademija u Teatro Nuovo kao prilog za dobrotvorne svrhe siročićima pok. oficira Hernalsa, gdje je dr Milković, "maestro u muzici", uživao u muzičkim dionicama. *Il Dalmata* u broju od 17. XII 1877. god. dr Milkovića spominje da je "kao i uvijek bio ljubimac publike". Sabalić⁶⁴ Milkovića susreće 3. V 1878. god. s amaterima, vjerovatno posljednji put kao pjevača.

Osim javnih nastupa s Filharmonijskim društvom, Milković je nastupao i u Zadarskim crkvama, pjevajući crkvene pjesme i sudjelujući u crkvenim obredima. Sabalić⁶⁴ navodi da je često svirao na crkvenim orguljama lijepo Cannetijeve, Candelottijeve i Mercandanteove mise i da je "prebirao" žice u vrijeme poznatih mizerera za vrijeme večernjih službi u svetoj sedmici.

Dubrovčani²³ koji rade u carskim službama u Zadru, u čast svoga velikoga zaštitnika i pokrovitelja Sv. Vlaha, 4. II svake godine organizirali su crkvene svečanosti. Izdvojit ćemo 1860. god., kada je u crkvi Sv. Šime održana služba božja i kada su pjevali poznati pjevači Pini, dr Stermić i dr Milković, kojega nazivaju "Dubrovčaninom".

Slavila se i Sv. Anastazija, svake godine 15. I, zaštitnica zadarske katedrale. Na ovaj dan 1862. god.¹⁴⁵ obavljena je večernja molitva uz pratnju orkestra, a pjevale su se litanije "Tantum Ergo" Rossinija u tri glasa (Pini, Milković, Stermić). Za istu priliku 1876. god.¹⁴⁶ u katedrali Pini, Groseti, Stermić, Milković i Tremolo s korom pjevaju "Domine Deus", "Gloria" M.O. Natalucija i "Kyrie Eleison", a "Laudamus Te" Milković pjeva solo.

19. VII 1874. god.¹⁴⁷ uz prisustvo dr Milkovića svečano je bio proslavljen i Sv. Frane. Sv. Cecilija bila je patron Filharmonijskog društva i bila je redovito slavljena. Dr Milkovića susrećemo 1874. god.¹⁴⁸ i 1875.¹⁴³ na misama u Crkvi Sv. Frane, s amaterima i gradskom glazbom.

Dr M. Milković nastupao je redovito oko dvadeset godina s mnogim pjevačima amaterima. Najčešće je nastupao s Anom Markešani, Adelaide Stermić, Šarlotom Bijanki, braćom Pini, Rikardom Fabrovićem i dr Simeunom Stermićem. Ističemo maestra Antonija Ravasija, koji je mnogo doprineo procvatu Filharmonijskog društva, učio i pripremao amatere, dirigirao na svim javnim nastupima. Ravasio¹³⁹⁶⁴¹¹⁸ rodio se 1835. god. u Bergamu, bio je dak Milanskog konzervatorija, maestro u zadarskoj katedrali, a bio je i direktor Nobile Teatra.

Dr Milković je od osnivanja Filharmonijskog društva u njegovoj Direkciji, a već od 1859. i "procuratore"¹²⁰¹⁴⁹¹⁵⁰, kada je direktor društva bio okružni kapetan u Zadru Frane Zanchi. Milković je bio više puta javno pohvaljen za predani rad u društvu, a redovito je materijalno pomagao društvo.¹²⁰

Sabalić,⁶⁴ veliki poznavalac zadarske prošlosti, za Milkovića navodi "bio je predusretljiv i vrlo inteligentan čovjek, jedan od istaknutih muzičara u našem kraju, organizator svih javnih i privatnih koncerata, kojega je Filharmonijsko društvo organiziralo". Dalje navodi da su se "sa prozora u kući Cantu sa drugog kata u ulici Calussi skoro četvrt stoljeća čule note Verdija, Donizettija, Rossinija i Bellinija, maestra koje je preferirao". *Il Dalmata* u broju 64. god. 1875. također piše "da je dr Milković od samoga osnivanja Filharmonijskog društva s predanošću pravoga umjetnika u najizraženijem smislu riječi pratio njegov rad", te da smo mu "zahvalni ne samo na djelu nego i na mudrim savjetima, koje nikada nije prestajao dijeliti, a time je mnogo pomogao društvu". *La Voce Dalmatica* u broju 36. god 1875. donosi obavijest da Milković nije mogao nastupiti jer je bio indisponiran. Iz te kratke crtice možemo lako zaključiti kakvo je mjesto Milković imao kao pjevač, iako je u stvari bio amater.

Radovan, sin dr Milkovića, koji je završio Pomorsku akademiju u Rijeci¹⁵¹, krenuo je očevim umetničkim stopama, samo u Filodramatskom društvu Teatra Nuovo, na čijem je čelu i bio. Prema Sabaliću, Radovan je bio jedan od najboljih filodramatičara našega kraja, koji je u Zadru nastupao od 1870. do 1880. god.⁶⁴¹⁵²

Milković je sudjelovao, kao što je to bio čest običaj toga vremena, u raznim dobrotvornim akcijama. Tako 1859. god.¹⁵³ daje prilog za "domoljubne svrhe", 1862. god.¹⁵⁴ prilaže novčanu pomoć borbi naroda Crne Gore i Hercegovine protiv Turaka, 1866. god.¹⁵⁵ prilaže u korist odbora "zadarskih gospodah" za ranjene vojnike, 1873. god.¹⁵⁶ daje prilog za tiskanje Preradovićeve knjiga na korist njegove siročadi, 1875. god.¹⁵⁷ pomaže osnivanje "akcije prve pomoći" i daje prilog nezbrinutim Zadranima¹⁵⁸, te 1876. god.¹⁵⁹ sudjeluje u formiranju "povjerenika banke". Kako smo već prije spomenuli bio je član utemeljitelj društva Matice dalmatinske i Filharmonijskog društva, koje je redovito i materijalno pomagao.

Unatoč svim neospornim zaslugama koje je dr Milković stekao kao liječnik, pokrajinski zdravstveni izvjestitelj i kao priznati društveni radnik, u svom radu i djelovanju u Zadru i pokrajini, imao je i protivnika. To je isključivo bio list *Il Dalmata* i oko njega okupljeni autonomaši. *Il Dalmata* dr Milkovića osporava kao dobrog liječnika i organizatora¹⁶⁰⁻¹⁶⁴, optužuje ga da je antiustavno raspoložen zajedno sa cijelim Pokrajinskim zdravstvenim vijećem¹⁶⁵, ubraja ga u političara pobornika dr M. Klaića¹⁶¹, prebacuje mu prijateljstvo "heroja" *Narodnog lista*¹⁶³, te da je on u Dalmaciji "stranac" kojega treba poslati u Hrvatsku.¹⁶⁷

BIBLIOGRAFSKE BILJEŠKE:

- ¹ Širola B., *Muzički život u Zadru*. Zbornik Zadra, Zgb, 1964. - ² Petrović R., *Nac. pitanje u Dalmaciji u 19. stoljeću*, Svjetlost, Sarajevo, 1968. - ³ *Enciklopedija*, Leksikografski zavod, Zagreb, 1967, 2, 8-10. - ⁴ Grmek M.D., *Pregled povijesti zdravstvenih prilika u Zadru*. Liječ. Vjesn., Zagreb, 1950, 4-5, 178-184. - ⁵ Glasnik dalmatinski, 26/1849. - ⁶ Glasnik dalmatinski, 19/1874. - ⁷ Glasnik dalmatinski, 3/1849. - ⁸ Narodni koledar, Matica dalmatinska, Zadar, 1864. - ⁹ Narodni koledar, Matica dalmatinska, Zadar, 1869. - ¹⁰ Narodni koledar, Matica dalmatinska, Zadar, 1874. - ¹¹ Narodni koledar, Matica dalmatinska, Zadar, 1875. - ¹² Škarica M., *Zadarski liječnici*. Radovi Instituta JAZU u Zadru, 1955, 2, 141-169. - ¹³ Visković R., Jelača S., Domanovac B., *Dr Mihovil Milković - zdravstveni pokrajinski izvjestitelj i njegova inauguralna disertacija*. Acta Stom. Croatica, Zagreb, 1988, 4, 319-325. - ¹⁴ Jelić R., *Zdravstvo u Zadru i njegovu području*. Narodni list, Zadar, 1978. - ¹⁵ Grmek M.D. *Inauguralne disertacije hrvatskih, srpskih i slovenačkih liječnika*. JAZU, Starine, Zagreb, 1951, 43, 97-251. - ¹⁶ Kordić Š., *Prilog poznavanju zubno-zdravstvenih prilika Dubrovnika u prvoj polovici 19. stoljeća*. Acta hist. med. pharm. vet., Beograd, 1967, 7, 4-21. - ¹⁷ Grmek M.D., *Hrvati i sveučilište u Padovi*. Ljetopis JAZU, Zagreb, 1957, 334-374. - ¹⁸ Gavrilović V., *Najstarija inauguralna disertacija iz stomatologije Dubrovčanina Mihaila Milkovića iz 1847. godine*. Medicinska revija, Beograd, 1976, 3, 123-127. - ¹⁹ Grmek M.D., *Hrvatska medicinska bibliografija 1470-1875*, Zagreb, 1955, 1, 2. - ²⁰ Škarica M., *Primaljska škola u Zadru*, Spomenica stogodišnjice rada bibličke škole u Zadru, Gradsko štamparsko poduzeće, Zadar, 1951. - ²¹ Historijski arhiv, Zadar (HAZ), Spisi Registrature Namjesništva (SRN), 1855, fasc. 6/2 A, sv. 1391, 6134. - ²² Milchovich M., *Brevi cenni sulla patologia e terapia dei denti*. Tip. Crescini, Padova, 1847 (Naučna biblioteka, Dubrovnik, br. 240). - ²³ Glasnik dalmatinski, 10-11/1860. - ²⁴ HAZ, Stampe, 57, 67. - ²⁵ Knjige rođenih, Arhiv Franjevačkog Samostana, Kotor, 1775-1824, 10, 206. - ²⁶ Knjige umrlih, Arhiv Župskog ureda Sv. Stošije, D. 16. Zadar, 1875-1880, 113-144. - ²⁷ Almanacco provinciale della Dalmazia (APD), Zadar, 1819. - ²⁸ APD, Zadar, 1830. - ²⁹ APD, Zadar, 1834. - ³⁰ APD, Zadar, 1840. - ³¹ APD, Zadar, 1845. - ³² HAZ, SRN, 1848, fasc. 14, sv. 1069, 2745. - ³³ Manuale provinciale della Dalmazia, Zadar, 1845-1848. - ³⁴ Kovijanić R., Stjepčević I., *Kulturni život staroga Kotora*. Istarski institut, Cetinje, 1957. - ³⁵ Kovijanić R., Kotorški medaljoni, Centar ARS, Beograd, 1976. - ³⁶ Glasnik dalmatinski, 58/1865. - ³⁷ Istarski arhiv, Kotor. Fond opštine, fasc. 2, 72/2. - ³⁸ Objavitelj dalmatinski, 74/1878. - ³⁹ Glasnik dalmatinski, 91/1857. - ⁴⁰ Narodni koledar, Matica dalmatinska, Zadar, 1870-1874. - ⁴¹ HAZ, SRN, 1873, fasc. 7 E, sv. 2195, 3. - ⁴² HAZ, SRN, 1874, fasc. 7 E, sv. 2396, 115. - ⁴³ HAZ, SRN, 1875, fasc. 7 E, sv. 2449, 147. - ⁴⁴ HAZ, SRN, 1876, fasc. 7 E, sv. 2533, 196. - ⁴⁵ HAZ, SRN, 1877, fasc. 7 E, sv. 2535, 140. - ⁴⁶ HAZ, SRN, 1833, fasc. 7/1, sv. 398, 22469. - ⁴⁷ HAZ, SRN, 1833, fasc. 7/1, sv. 397, 22799. - ⁴⁸ HAZ, Prezidijalni spisi (PS), 1860, fasc. 5/1, 6, sv. 448, 1225. - ⁴⁹ Grmek M.D., 17 334-374. - ⁵⁰ Milchovich M., 22. - ⁵¹ Favaro A., *Sagio di bibliografia dello studio di Padova*. 1500-1920, Venezia, 1922. - ⁵² HAZ, SRN,

1856, fasc. 6/2 A, sv. 1444, 2685. – 53 HAZ, SRN, 1857, fasc. 6/2 A, sv. 1497, 1097. – 54 HAZ, SRN, 1859, fasc. 15 B, sv. 1648, 277. – 55 M a s c h e k L., *Manuale del regno di Dalmazia*, Zadar, 1871-1879. – 56 Glasnik dalmatinski, 5/1861. – 57 HAZ, SRN, 1861, fasc. 15 B, sv. 1762, 646. – 58 HAZ, SRN, 1863, fasc. 6/2 A, sv. 1835, 15675. – 59 HAZ, SRN, 1866, fasc. 6/2 A, sv. 1999, 16661. – 60 HAZ, SRN, 1870, fasc. 6/2 A, sv. 2194, 10188. – 61 Il Dalmata, 90/1870. – 62 HAZ, PS, 1871, fasc. 2/1, sv. 525, 748. – 63 Objavitelj dalmatinski, 84/1871. – 64 S a b a l i c h G., *Cronistoria aneddotica del Nobile Teatro di Zara*, 1781-1881. Tip. Artale, Zadar, 1921/22. – 65 Il Dalmata, 74/1878. – 66 La Dalmazia cattolica, 69/1878. – 67 Tommaso I., *Cimitero di Zara*. Edizioni del moretto, Brescia, 1986. – 68 La voce Dalmatica, 29/1861. – 69 La voce Dalmatica, 33/1861. – 70 La voce Dalmatica, 16/1862. – 71 Glasnik dalmatinski, 86/1866. – 72 Zemljak, 22/1874. – 73 Zemljak, 27/1875. – 74 HAZ, SRN, 1872, fasc. 6 A, sv. 2290, 4380. – 75 HAZ, SRN, 1872, Fasc. 6 A sv. 2292, 1097. – 76 Glasnik dalmatinski, 74/1863. – 77 M a š t r o v i ć Lj., *Povijesni pregled školstva*. Zbornik Zadra, Zagreb, 1964. – 78 Š k a r i c a M., *Zadarski liječnici*. Radovi Instituta JAZU u Zadru, 1955, 2, 141-169. – 79 HAZ, SRN, 1872, fasc. 6 A, sv. 2292, 1684. – 80 Il Dalmata, 16/1872. – 81 HAZ, SRN, 1873, fasc. 6 D, sv. 2341, 2342. – 82 HAZ, SRN, 1873, fasc. 6 D, sv. 2341, 171. – 83 Il Dalmata, 72/1873. – 84 Zemljak, 56/1873. – 85 Narodni list, 71/1873. – 86 Zemljak, 59/1873. – 87 P e r i č i ć Š., *Oskudica i glad u Dalmaciji u 19. i početkom 20. stoljeća*. Radovi, JAZU, Zagreb, 1980, 13, 1-32. – 88 B e z i ć - B o ž a n i ć N., *Struktura stanovništva u Trogiru u vrijeme organiziranog medicinskog studija*. Acta hist. med. stom. pharm. med. vet., Beograd, 1988, 1-2, 69-77. – 89 R a c e t i n F., *O zdravstvenim prilikama na teritoriju Marine od vremena Alberta Fortisa do naših dana*. Acta hist. med. stom. pharm. med. vet., Beograd, 1988, 1-2, 95-103. – 90 Il Dalmata, 98/1872. – 91 Il Dalmata, 44/1872. – 92 Il Dalmata, 48/1872. – 93 Il Dalmata, 37/1872. – 94 Il Dalmata, 46/1872. – 95 Il Dalmata, 39/1872. – 96 Il Dalmata, 40/1872. – 97 Il Dalmata, 45, 49, 52, 70, 102-3/1872. – 98 Narodni list, 42/1872. – 99 HAZ, SRN, 1867, fasc. 3 D, sv. 2034, 61. – 100 HAZ, SRN, 1871, fasc. 3 D, sv. 2226, 3492. – 101 HAZ, SRN, 1868, fasc. 3 D, sv. 2084/1920. – 102 HAZ, SRN, 1870, fasc. 3 D, sv. 2181, 906. – 103 HAZ, SRN, 1870, fasc. 7 E, sv. 2195, 3. – 104 D e r o s s i J., *Zadarski zdravstveni radnici i istaknuti djelatnici na izvanmedicinskom polju*. Stota obljetnica bolnice u Zadru, 1887-1987, Zadar, 1987. – 105 V i s k o v i ć R., D o m a n o v a c B., *Konstantin Neymayer-Žunjević – stomatolog i društveni radnik*. Acta Stom. Croatica, Zagreb, 1987, 21, 253-258. – 106 Glasnik dalmatinski, 61/1862. – 107 K a r l i ć P., *Matica Dalmatinska*, Zadar, 1913. – 108 Narodni koledar, Matica Dalmatinska, Zadar, 1863. – 109 Narodni koledar, Matica Dalmatinska, Zadar, 1865. – 110 Narodni list, 18/1869. – 111 Narodni list, 8/1870. – 112 Narodni list, 17/1871. – 113 Glasnik dalmatinski, 16/1863. – 114 Glasnik dalmatinski, 21/1863. – 115 Narodni koledar, Matica Dalmatinska, Zadar, 1878. – 116 Narodni koledar, Matica Dalmatinska, Zadar, 1876. – 117 *Relazione della Societa filarmonica di Zara 1859*. Tip. Demarchi-Rougier, Zadar, 1860. – 118 *Il gobo di pietra*. Anuario zarantino pel 1860, Zadar, 1859. – 119 M a š t r o v i ć V., *Hrvatska društva u Zadru*. Zbornik Zadra, Zagreb, 1964. – 120 *Relazione della Societa filarmonica di Zara 1863*. Tip. Demarchi-Rougier, Zadar, 1864. – 121 M a š t r o v i ć T., *Hrvatsko kazalište u Zadru*. Teatrologijski arhiv i knjižnica, Zagreb, 1985. – 122 Rivista Dalmata, 1/1859. – 123 La voce Dalmatica, 25/1860. – 124 La voce Dalmatica, 1/1861. – 125 La voce Dalmatica, 10/1861. – 126 La voce Dalmatica, 31/1861. – 127 La voce Dalmatica, 48/1861. – 128 La voce Dalmatica, 51/1861. – 129 La voce Dalmatica, 2/1862. – 130 La voce Dalmatica, 15/1862. – 131 La voce Dalmatica, 21/1862. – 132 La voce Dalmatica, 22/1862. – 133 *Relazione della Societa filarmonica di Zara 1862*. Tip. Demarchi-Rougier, Zadar, 1863. – 134 La voce Dalmatica, 9/1862. – 135 La voce Dalmatica, 25/1862. – 136 La voce Dalmatica, 1/1863. – 137 *Il gobo di pietra*. Anuario zarantino pel 1867, Zadar, 1866. – 138 Il Dalmata, 35/1870. – 139 Il Dalmata, 65/1871. – 140 Narodni list, 20/1871. – 141 Zemljak, 31/1875. – 142 Il Dalmata, 31/1875. – 143 La Dalmazia cattolica, 48/1875. – 144 Narodni list, 1/1876. – 145 La voce Dalmatica, 3/1862. – 146 La Dalmazia cattolica, 4/1876. – 147 La Dalmazia cattolica, 30/1874. – 148 La Dalmazia cattolica, 48/1874. – 149 Lunario dalmata, Zadar, 1861. – 150 HAZ, SRN, 1859, fasc. 3 J, sv. 1602, 826. – 151 HAZ, SRN, 1869, fasc. 5 A, sv. 2144, 320. – 152 La Dalmazia cattolica, 36/1874. – 153 Glasnik dalmatinski, 49/1859. – 154 Narodni list, 53/1862. – 155 Glasnik dalmatinski, 100/1866. – 156 Narodni list, 30/1873. – 157 Narodni list, 2/1875. – 158 Il Dalmata, 77/1875. – 159 Il Dalmata, 34/1876. – 160 Il Dalmata, 87/1870. – 161 Il Dalmata, 49/1871. – 162 Il Dalmata, 88/1871. – 163 Il Dalmata, 69/1872. – 164 Il Dalmata, 76/1874. – 165 Il Dalmata, 85/1872. – 166 Il Dalmata, 55/1871. – 167 Il Dalmata, 77/1871.

Romeo VISKOVIĆ, Snježana JELAČA and Mislav RADOŠ

Medical Center, Stomatological Department, Zadar

LIFE AND WORK OF MIHOVIL-MIHO MILKOVIĆ, M.D.
(11. V 1823 – 15. II 1878)

Key words: History of medicine; Physicians of Zadar

The workpiece consists of four chapters.

The circumstances in Dalmatia in the second half of the 19th century are briefly described in the foreword. The new data about the date of birth of M. Milković are given in the following chapter, based on archives' and printed matters from Zadar and Kotor. His activities in medical service in Dalmatia and Italy are also presented in this chapter.

The third chapter speaks about his contribution to the medicine through defended and inaugural dissertation "Brevi cenni sulla patologia e terapia dei denti", treated by most of our authors as an European achievement in medicine of that time.

Further, his work while being a regional medical reporter and while working on numerous responsible managing duties has been presented in this chapter.

The fourth chapter contains the social activities of M. Milković, where his share in the work of Matica dalmatinska and Philharmonic Association is specially pointed out.

(Rad je primljen u Uredništvu 30. XII 1989. god.)